

**Н. М. ОНИЩЕНКО, Л. О. МАКАРЕНКО, О. Л. ЛЬВОВА**

*Наталія Миколаївна Оніщенко, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

*Лариса Олександрівна Макаренко, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

*Олена Леонідівна Львова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

## **ГЕНДЕРНІ ПАРИТЕТИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

Україна, яка обрала стратегію європейського вибору, знаходиться сьогодні на етапі становлення гендерних досліджень у праві, активного прийняття законодавчих актів, які регулюють різні види суспільних відносин щодо запровадження стандартів рівності прав і свобод жінки й чоловіка. Повноцінна участь жінок і чоловіків у всіх сферах управління державою та у приватній сфері є однією з гарантій євроінтеграції, запорукою рівноправного входження України до кола економічно-розвинутих цивілізованих держав світу<sup>1</sup>.

Процес національного новоутворення українського суспільства відбувається в умовах світових гендерних перетворень. Період 80–90-х рр. ХХ ст. характеризується переосмисленням шляхів розв'язання проблеми рівності статей. На розвиток і зміну «концепції поліпшення становища жінок» у світовій і національній свідомості утверджується концепція гендерного забезпечення розвитку й соціальних перетворень. Вона передбачає суспільний і державний погляд на життя обох статей як рівних, тобто: збалансованість можливостей їхнього розвитку, подолання всіх форм історичної несправедливості щодо ставлення до них і оцінки результатів їхньої діяльності, забезпечення умов для самовираження жінки й чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, відповідальності та можливостях. Цю концепцію втілено в міжнародних документах, до яких приєдналася Україна.

Тим самим держава визнала гендерний розвиток найдоцільнішим для визначення планів, програм і перспектив національних перетворень; зобов'язалася забезпечувати рівність, розвиток і справедливість у країні, регіоні й світі, керуючись гендерними ідеями соціальної рівності.

Виконання взятих зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя чоловіка й жінки, національних традицій їхніх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури<sup>2</sup>. «Впроваджувати гендерну політику потрібно з формування гендерної культури суспільства (зокрема зі спеціальних курсів у школі)»<sup>3</sup>.

Життя показує, що незаперечним залишається той факт, що забезпечення рівної участі жінок нарівні з чоловіками в усіх сферах життя є недостатнім і вкрай повільним. Формально маючи однакові з чоловіками права і свободи, жінки і далі продовжують відчувати гендерну дискримінацію. Соціально-економічна реформа, запровадження ринкових відносин стали причиною нових негативних тенденцій у становищі жінок у сфері праці, соціального захисту, охорони здоров'я, відсторонення їх від участі у прийнятті рішень, особливо у вищих ешелонах влади.

У сучасних умовах глобальних змін і національних перебудов особливо зумовлює розв'язання гендерних проблем необхідність грамотного прийняття рішень, осмислених оцінок на рівні світових стандартів. Це вимагає глибинного їх розуміння і масштабності бачення. У межах країни вони пов'язані з переглядом функціонування всієї соціальної системи, визначенням пріоритетів у управлінні, переоцінці реально існуючих соціальних цінностей. Варто вдатися до досвіду інших розвинутих країн, який, однак, не може бути спрощено прийнятий і покладений на не підготовлену для нього соціальну основу. Потрібен науковий аналіз соціального середовища, зумовлених ним гендерних відносин і гендерної культури.

Сьогодні ціннісні орієнтації нашої держави з урахуванням світового передового досвіду, сподіваємось, швидкими темпами наповнять суспільну свідомість новим змістом, яким, зокрема, стане гендерно налаштований менталітет суспільства, тобто усвідомлений передусім на психологічному рівні напрям мислення суб'єктів щодо визнання, поваги і сприяння по ствердженню принципу рівності людини незалежно від статі.

Зокрема, ст. 3 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»<sup>4</sup> визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, серед яких: недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок та чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, формування відповідального материнства і батьківства, виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері та інше. Неабияке значення має закріплене у ст. 4 Закону положення, відповідно до якого чинне законодавство України та проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі, результатом чого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У ході правової реформи держава повинна визначити і деталізувати гендерну рівність як юридичне поняття, як невід'ємний елемент правової системи. Будь-які соціально-економічні перетворення, процеси демократизації і встановлення ринкової економіки імпліцитно включають в себе так звані гендерні програми соціальної трансформації, тобто зміну структури відносин між соціальними статями (чоловіками та жінками)<sup>5</sup>. Таким чином, вплив будь-яких перетворень правової системи на структуру гендерних відносин є очевидним та безумовним. Питання лише в тому будуть ці перетворення мати позитивні чи негативні наслідки, а також у попередньому програмуванні таких наслідків за допомогою гендерно-правової експертизи.

Проведення гендерної експертизи у різних галузях права підтверджує появу нової галузі права – гендерного права як комплексного кроссекторального правового інституту, який складається з правових норм, які встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах, незалежно від статі<sup>6</sup>.

У правовій площині гендерна рівність функціонує як складова загального принципу рівності. Заснована на природно-правовій концепції, вона водночас відрізняється від інших структурних елементів принципу юридичної рівності, зокрема рівності незалежно від віку, національності, раси, тому, що в юридичному вимірі має два аспекти: рівні права та рівні можливості<sup>7</sup>.

У ст. 24 чинної Конституції України зазначається, що всім громадянам наданий і гарантований рівний обсяг прав і свобод: економічних, соціальних, політичних, культурних, особистих тощо. Їх використання пов'язане із запровадженням однакових стандартів для всіх без винятку осіб.

У ч. 2 ст. 24 Конституції України йдеться про конкретизацію деяких категорій рівності прав і свобод. Права і свободи людини є складним, багатовимірним явищем, їх генезис, соціальні корені, призначення дають можливість характеризувати той чи інший тип цивілізації, етапи її становлення та розвитку.

Справжня природа будь-якої держави виявляється саме рівністю прав і свобод кожної людини.

Рівність прав і свобод є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві у відповідності із сформованими уявленнями про мораль і норми поведінки.

У ст. 24 Конституції України гендерне питання розглядається в двох напрямках: з одного боку, це формальне закріплення рівності чоловіків та жінок шляхом встановлення рівних прав і можливостей у правових нормах (питання законотворчої діяльності); з іншого – практичне існування рівних умов реалізації наданих законом можливостей, втілення правових принципів і норм у повсякденній діяльності. Останнє є питанням правореалізаційної та правозастосовчої діяльності, що пов'язане з функціонуванням судових органів, місцевих і загальнодержавних інститутів влади та органів місцевого самоврядування, а також усіх суб'єктів приватного права, включаючи кожного індивіда.

Виконання жінкою специфічних біологічних функцій та особливих соціальних ролей створює передумови її виключення з економічного та соціального життя, позбавлення її можливості брати реальну участь у розподілі суспільних благ. Якщо жінка не має дієвих юридичних гарантій, то поділ громадян на тих, хто включений у суспільний обіг, і тих, хто є виключеним із нього, може відбуватися за статевою ознакою. Тривалий час правове регулювання щодо жінок мало дискримінаційний характер, тому таку дискримінацію треба ліквідувати саме правовими засобами.

У комітеті з питань прав людини, національних менших і міжнародних відносин розглядаються правові закони про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері праці). Автори документа нагадують: протягом 20 років незалежності України частка жінок серед народних депутатів не перевищувала 8 відсотків. За рівнем політичного представництва жінок нашу країну випереджають навіть деякі держави ісламського світу (зокрема, частка жінок у парламенті Тунісу становить 27,6 відсотка, Афганістану – 27,3, Об'єднаних Арабських Еміратів – 27,5 відсотка)<sup>8</sup>.

Гендерний підхід як стратегічний напрям насамперед має упроваджуватися через дотримання органами державного управління таких умов своєї діяльності: підтримка природної ролі, яку відіграють жінки і чоловіка як особистостей; створення умов, за яких у всіх сферах суспільного життя державна політика базується на даних, деталізованих за статтю; забезпечення рівного доступу для жінок і чоловіків до державної служби; забезпечення рівної участі у справедливому розподілі ресурсів між чоловіками і жінками; надан-

ня жінкам права особисто визначати свої потреби, виражати сподівання, набувати професійних навичок, досвіду, соціальної впевненості та значущості на рівні з чоловіками.

Крім цього, одним із завдань гендерних досліджень є подолання на рівні суспільної та індивідуальної свідомості ідеології протиставлення. Жіночі права, обов'язки, ролі не повинні протиставлятися чоловічим, соціальні можливості обох статей мають взаємозумовлений характер та єдиний правовий орієнтир – свободу особистості.

Також, необхідно враховувати, що особливістю принципу гендерної рівності є його комплексний характер<sup>9</sup>. Цивілізаційна цінність гендерної рівності має більш широке, ніж суто юридичне, значення, оскільки включає в себе не лише рівність перед законом, рівність можливостей, а й також рівність результатів. Категорія «рівність результатів» є «наймолодшою» серед складових гендерної рівності і ще не до кінця сформульована в сучасному праворозумінні. Найскладніше визначитися у розумінні рівності статей як рівності результатів, оскільки різні народи можуть дотримуватися різних шляхів у досягненні гендерної рівності. Крім того, рівність дає змогу жінкам і чоловікам обирати різні або подібні ролі й відмінні чи аналогічні результати відповідно до їх уподобань та цілей.

Важливим аспектом подолання колізій у сфері правового регулювання гендерних відносин є проблема глобалізації гендерного рівноправ'я. Процес глобалізації виявляється у трансформації проблеми прав людини із суто національного рівня у площину міжнародного права.

З урахуванням вищезазначеного важливо, щоб гендерне регулювання не стало об'єктом правової демагогії. У правосвідомості громадян мають бути сформовані адекватні уявлення про гендерну рівність, шляхи і способи її досягнення. Це сприятиме свідомому та правильному сприйняттю нових егалітарних моделей правовідносин.

Отже, перед юридичною наукою постають масштабні питання доктринального змісту, зумовлені новизною гендерної тематики, зокрема, такі:

1. Формування необхідного теоретичного та понятійного апарату, єдиної, сталої системи термінів і дефініцій, оскільки дослідження будь-якого нового напрямку, галузі чи сфери права має розпочатися з вивчення відповідного понятійного апарату.

Вирішити цю проблему на законодавчому рівні може прийняття Державної програми з впровадження гендерних відносин, де буде розкрито значення гендерної рівності, поданий необхідний за обсягом перелік термінів. Запроваджуючи термінологічну базу, необхідно забезпечити одноманітність та однозначність її вживання, яких можна досягти завдяки чітким і лаконічним нормативним формулюванням.

Разом з тим, прийняття такого Закону ускладнюється відсутністю офіційної наукової доктрини з гендерних питань. Включення гендерних процесів у сферу законодавчого регулювання правової системи України потребує їх осмислення й аналізу в доктринальному аспекті.

2. Комплексне впровадження гендерної складової в законотворчу діяльність шляхом визначення загальних підходів до регулювання гендерних процесів як родових стосовно гендерної складової в певних галузях законодавства.

В ідеалі система нормативно-правових актів з гендерних питань, які приймає вищий законодавчий орган – Верховна Рада України, повинна складатися з трьох основних блоків: по-перше, міжнародних договорів та конвенцій, ратифікованих Верховною Радою України, по-друге, спеціального гендерного законодавства, по-третє, галузевих законів, окремі норми яких вирішують гендерні питання в тій чи іншій галузі. Нині в Україні немає спеціального закону з питань гендерної рівності, який би визначав національні принципи та підходи до цього питання і став ланкою, що гармонізує національне законодавство з міжнародно-правовими актами.

Слід зазначити, що лише імплементація міжнародно-правових норм у національне законодавство не може забезпечити ефективне правове регулювання тому, що такі норми є здебільшого декларативними, мають загальний характер і не враховують потенціал окремої країни для їх реалізації де-факто.

Таким чином, для прогресивного розвитку української правової системи у сфері регулювання гендерних відносин необхідно розробити національну концепцію гендерного законодавства, яка б визначила форми закріплення та послідовність становлення інституту гендеру у вітчизняному праві.

3. Визначення гендерних особливостей загального та спеціальних юридичних статусів.

Загальний юридичний статус не розрізняє суб'єктів права за будь-якими ознаками, в тому числі гендерними. Він є загальною юридичною конструкцією, яка на рівних умовах застосовується до жінок та чоловіків і визначає їхні права та обов'язки незалежно від статі. Водночас при законодавчому формулюванні загального юридичного статусу мають бути враховані гендерні особливості, він має бути орієнтованим на можливість використання обома статями своїх можливостей на умовах рівності.

Спеціальні юридичні статуси мають окремі категорії населення, зокрема, пенсіонери, інваліди, неповнолітні тощо. У деяких випадках законодавство наділяє особливим правовим статусом жінок. Це пов'язано з біологічними особливостями жінки, які визначають її здатність вагітніти, народжувати та годувати дитину. У відповідні періоди життя жінка стає менш соціально захищеною й потребує додаткового захисту з боку держави.

4. Запровадження нових комплексних правових інститутів, таких як репродуктивне право та інші відповідні інститути медичного права.

5. Оптимізація правозастосування та правореалізації гендерних положень законодавства<sup>10</sup>.

б. Формування та розвиток гендерного права, як самостійної галузі, гендерних правовідносин.

Можна сперечатися, і такі дискусії можуть вносити конструктивні начала, про необхідність виділення або відпочкування окремих галузей права. Є беззаперечним той факт, що інколи таке виділення може мати штучний характер. Що ж стосовно розвитку гендерних відносин, то виділ гендерного права у самостійну галузь є конче необхідним, оскільки саме ця галузь має настільки своєрідний предмет, що не може вкладаватися в жодну іншу сферу або галузь права. Крім того, такий виділ, як це уже доводилося, зумовлений рядом факторів, пов'язаних із сучасним правовим, політичним, демографічним розвитком. Формування та розвиток гендерного права – ознака функціонального розвитку правових систем в цілому.

За останні роки політика гендерної рівності як у суспільстві, так і в освітній сфері стала одним із пріоритетних напрямів діяльності України. Хоча гендерне освітнє поле вельми не структуроване за напрямками, тому поширення гендерних знань, яке почалося в Україні, не розподіляється рівномірно, а його успішність значною мірою залежить від зусиль окремих фахівців. Гендерний підхід має розкрити та проаналізувати наявні відмінності в освіті між хлопчиками й дівчатками, проблемами упереджень у змісті шкільної програми, гендерний дисбаланс у системі освіти в цілому. Для цього потрібна подальша інтеграція гендерних досліджень у системі вищої освіти України, розвиток гендерно збалансованих навчальних планів шляхом введення нових знань про жінок у традиційні соціальні та гуманітарні дисципліни, що потребує змін в ідеології вищої освіти в країні. Крім того, потрібно розробити таку політику у сфері освіти, яка забезпечувала б гендерні знання для жінок і чоловіків починаючи з раннього віку<sup>11</sup>.

Гендерний підхід в освіті – це принципово нова система поглядів на гендерносоціалізуючу функцію освіти і виховання, в основі якої лежить корекція впливу гендерних стереотипів на користь розкриття і розвитку особистісних схильностей індивіда. Мета даного підходу полягає у викоріненні негативних гендерних стереотипів. Відповідно до цього, завданням навчальних закладів є надання можливості індивіду розвивати свої здібності, незалежно від приналежності до статі, не обмежуючи їх рамками традиційних гендерних стандартів. Отже, якщо традиційний статево-рольовий підхід базується на психології буденної свідомості та підганяє особистість під сформовану схему, проголошуючи її еталоном, то гендерний підхід спрямований на захист інтересів конкретної особи<sup>12</sup>.

Безумовно, що розроблення якісно нового, гендерного підходу в освіті можна вважати першочерговим завданням формування гендерного паритету та гендерної політики в нашій державі.

Отже, українське суспільство стало на шлях нових демократичних перетворень. У літературі серед процесів, що відбуваються в державі в цей період, виділяють такі, що: притаманні всім країнам, які стали на шлях якісного оновлення: руйнації, трансформації та формування; притаманні народам, які відновлюють свою державність.

<sup>1</sup> Івченко Ю. В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Ю. В. Івченко. – К., 2009. – С. 1.

<sup>2</sup> Мельник Т. М. Міжнародний гендерно-правовий аспект проблеми прав людини в Україні / Т. М. Мельник // Український журнал про права людини. – 2005. – № 2 (2). – С. 17–18.

<sup>3</sup> Інтегрування гендерного підходу в державну політику України. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – С. 111.

<sup>4</sup> Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 8.09.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 40. – С. 48–55.

<sup>5</sup> Посадская А. И. Научный отчет / А. И. Посадская. – М.: Центр гендерных исследований Института социально-экономических проблем народонаселения РАН, 1991.

<sup>6</sup> Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза / Н. Б. Болотіна [відп. ред. Т. М. Мельник]. – К.: Логос, 2001. – С. 9.

<sup>7</sup> Оніщенко Н. М. Соціальний потенціал сучасної гендерної політики / Н. М. Оніщенко, С. В. Береза // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 5. – С. 19–26.

<sup>8</sup> Депутатська афіша // Віче. – 2011. – № 17. – С. 7.

<sup>9</sup> Матвієнко О. В. Парламентські слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи» / О. В. Матвієнко. 21.11.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.rada.gov.ua/zakon/new/par\\_sl/sl2111206.htm](http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl2111206.htm).

<sup>10</sup> Копиленко О. Л. Правовий статус і гендерна політика: виміри та підходи / О. Л. Копиленко // Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: [практ. посіб.]. – К.: К.І.С., 2005. – С. 19–21.

<sup>11</sup> Основи теорії гендеру: [навч. посіб.] / [відп. ред. М. М. Скорик]. – К.: К.І.С., 2004. – С. 500.

<sup>12</sup> Івченко Ю. В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Ю. В. Івченко. – К., 2009. – С. 14.

## Резюме

Стаття присвячена науковим проблемам забезпечення гендерної рівності в умовах демократичних змін. Особливим вектором є аналіз шляхів розв'язання проблем рівних прав та можливостей статей, обґрунтування того, що на зміну концепції поліпшення становища жінок у світовій та національній свідомості, приходиться концепція гендерної рівності, прогресу і справедливості.

**Ключові слова:** гендер, гендерні правовідносини, гендерне право, гендерна теорія, гендерне середовище, рівність прав, можливостей і результатів жінок і чоловіків.

Резюме

Стаття посвячена научним проблемам обеспечения гендерного равенства в условиях демократических изменений. Особенным вектором является анализ путей решения проблем равных прав и возможностей статей, обоснования того, что на смену концепции улучшения положения женщин в мировом и национальном сознании, приходит концепция гендерного равенства, прогресса и справедливости.

**Ключевые слова:** гендер, гендерные правоотношения, гендерное право, гендерная теория, гендерная среда, равенство прав, возможностей и результатов женщин и мужчин.

Summary

The article is devoted the scientific problems of providing of gendernogo equality in the conditions of democratic changes. The special vector is an analysis of ways of decision of problems of equal rights and possibilities of reasons, grounds that on changing of conception of improvement of position of women in world and national consciousness, conception of gendernogo equality, progress and justice comes.

**Key words:** gender, gendernye legal relationships, gendernoe right, gendernaya theory, gendernaya environment, equality of rights, possibilities and results of women and men.

Отримано 20.06.2012

**І. М. ЖАРОВСЬКА**

*Ірина Мирославівна Жаровська, кандидат юридичних наук, доцент Львівської комерційної академії*

**ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА СКЛАДОВА У КОНЦЕПТІ  
ВЛАДНИХ ВІДНОСИН СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Україна декларує шлях демократичних перетворень, чинне міжнародне та внутрішньодержавне законодавство передбачає певне залучення громадськості до розподілу владних ролей у бік громадськості, через доручення до процедури обговорення і вирішення деяких рішень органів державної влади. Загальна Декларація прав людини ООН (частина третя ст. 21) проголошує, що воля народу повинна бути основою влади. Конституція України у статті 4 презумувала, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Йому дано право здійснювати свою владу через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також, як зазначено у ст. 69 Конституції, через вибори та референдум. Статтею 38 Конституції України передбачено, що громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами.

Водночас, на думку фахівців, «залишається недостатньо розробленим та потребує правового врегулювання механізм соціального партнерства між інститутами громадянського суспільства та державою. Для цього необхідний більш широкий правовий підхід, чітке визначення стратегічних і тактичних завдань державної політики щодо формування у громадськості політичної свідомості та громадянської активності»<sup>1</sup>. Сучасні реалії політико-правового життя вказують на те, що технології прийняття владних рішень різного рівня сьогодні не визначають одним з основних принципів у своїй діяльності елемент участі громадськості та окремих громадян у обговорення проектів владних рішень і контролю за їх виконанням.

Сучасне громадянське суспільство виступає як суспільство вільних громадян, яке взаємодіє з державою заради суспільного блага і вирішення загальнопобутових проблем. Громадянське суспільство втілює аспекти екстеріоризації, солідарності, соціальності, толерантності як стримуюча форма ірраціональності державної влади.

Громадянське суспільство – це насамперед система недержавних саморегльованих груп, які, за визначенням Ф. Шміттєра, мають такі ознаки: 1) планування та реалізація колективних акцій щодо захисту чи досягнення своїх інтересів; 2) незалежність як від органів державної влади, так і від приватних корпоративних об'єднань; 3) відсутність намірів до підміни державних структур, захоплення державної влади; 4) здатність діяти у межах легітимно встановлених законом політико-правових норм<sup>2</sup>. Реалізація цих пріоритетів потребує чіткої взаємодії державної і правової систем, приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування усіх інститутів влади в Україні у відповідність до нових правових умов їх діяльності та розвитку. Досягнення безконфліктної взаємодії громадянського суспільства і держави у концепті владних відносин досягається рядом демократичних процедур, серед яких: вибори, референдуми, участь у політичних партіях, публічні консультації та народна ініціатива.

Демократичність державної влади проявляється у реальній процедурі народовладдя шляхом встановлення правових інституцій, за яких особа стає не тільки пасивним об'єктом владного веління окремої недосяжної еліти, але й має вплив на державно-владні рішення. Успішність цієї взаємодії зумовлюється постійним